

„POLSKA W DOBIE ZJAZDU GNIEŹNIEŃSKIEGO I JEJ MIEJSCE W KULTURZE EUROPEJSKIEJ X-XX W.”: ZAŁOŻENIA I CELE PROGRAMU

W połowie 1996 r. rozstrzygnięty został konkurs na Program Badawczy Zamawiany (PBZ) ustanowiony przez Komitet Badań Naukowych. Koordynatorem przyjętej przez KBN części Programu, zarazem zwycięzcą konkursu, został Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, którego dyrektor pełni funkcję kierownika. W realizacji Programu uczestniczą, obok placówek PAN, uniwersytety, muzea i urzędy konserwatorskie z różnych regionów kraju, w tym Zakład Archeologii Wczesnego Średniowiecza, Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.

W październiku 1996 r. została podpisana z Komitetem Badań Naukowych umowa, która umożliwi realizację, w ciągu najbliższych 18 miesięcy, 37 zadań ujętych w dwa bloki tematyczne. Wydarzenia te stanowią okazję do prezentacji założeń Programu oraz celów, jakie zamierza się osiągnąć w wyniku jego realizacji. W artykule przedstawiono najistotniejsze założenia i cele wiodących tematów: „Polska w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego” oraz „Chrystianizacja Polski: tło i tradycja”.

I. Polska doby Zjazdu gnieźnieńskiego

Pakiet 33 zadań ujętych w temacie 1 (koordynator: A. Buko) dotyczy kluczowych dla obrazu Polski i społeczeństwa roku 1000 kwestii: początków państwa, początków miast (w tym systemu organizacji grodowej) oraz uwarunkowań społeczno-kulturowych epoki Zjazdu. Realizacja omawianych dalej zamierzeń winna przyczynić się do pozyskania nowych jakościowo źródeł, które dla mediewistów - historyków i archeologów, stać się mogą podstawą krytycznej analizy dotychczasowych poglądów na temat początków państwa polskiego. Zadania nawiązują do priorytetów badawczych formułowanych w poszczególnych regionach kraju, które z różnych przyczyn nie doczekały się dotąd realizacji.

W Wielkopolsce planowane są badania weryfikacyjne dotyczące chronologii, początków i funkcji czołowych obiektów łączonych z początkami państwa gnieźnieńskiego. W przypadku Gniezna wyjaśnienia wymagają początki tzw. III podgrodzia, celem weryfikacji obiegowych ustaleń stratygraficznych i chronologicznych. Na Ostrowie Lednickim zrealizowane zostaną weryfikacyjne prace podwodne dotyczące dwóch mostów wiążących ten ośrodek ze szlakami w kierunku Gniezna i Poznania. Badaniami objęta zostanie również strefa

domniemanej przystani w zachodniej partii grodu i reliktów umocnień brzegowych. Istnieją możliwości pobrania prób drewna dla celów datowania obiektów.

Weryfikacyjne badania grodu w Gieczu - jednego z czołowych ośrodków wczesnopiastowskich, polegać mają na pobraniu prób drewna z wału grodziska dla datowania dendrochronologicznego. Ułatwić to winno wyjaśnienie podstawowych kwestii dotyczących początków i funkcji tego ośrodka.

Przeprowadzone zostaną również prace mające na celu weryfikację podstaw datowania innych kluczowych w X i XI w. ośrodków wielkopolskich, m.in. Kalisza (gród na Zawodziu), Tumu pod Łęczycą, Łądu i innych. Przewiduje się też realizację badań sondażowych na stanowiskach Wielkopolski północno-zachodniej (dorzecze Warty i Samy), gdzie występują grodziska o niepewnej, lub nierozpoznanej dotąd chronologii. Planowane są też badania weryfikacyjne faz chronologicznych Santoka. Ich podstawę stanowią analizy dendrochronologiczne i opracowanie ceramiki z nawarstwień podgrodzia. Efektem realizacji tej części projektu będzie też sporządzenie kartogramów zasiedlenia Wielkopolski, Kujaw i Ziemi Lubuskiej w różnych przekrojach chronologicznych okresu wczesnego średniowiecza. Stanowiąc one mogą podstawę do badania przemian zasiedlenia, związanych z procesem formowania się państwa polskiego.

Na Mazowszu planowane są prace zmierzające do wyjaśnienia podstawowych kwestii wiążących się z dziejami tego regionu w X i XI w.

W przypadku Płocka podstawowe pytania dotyczą chronologii i organizacji przestrzennej wczesnośredniowiecznego osadnictwa na Wzgórzu Tumskim. Weryfikacja wyników dawniejszych badań (z lat 50-tych i 60-tych) stanowić może materialną przesłankę dla potwierdzenia (zaprzeczenia) wyjątkowej (kultowej i militarnej) roli Płocka już w IX i X w.

Nie wyjaśniona pozostaje funkcja grodu w Proboszczewicach: czy był poprzednikiem Płocka, czy też być może jego plemiennym konkurentem. Opracowanie wyników badań lat 80-tych, uzupełnione rozpoznaniem zewnętrznego podnóża wału od strony rzeki Wierzbicy (możliwość natrafienia na umocnienia brzegowe, przeprawę lub zachowane drewniane konstrukcje obronne) stworzyć mogą podstawy dla wyjaśnienia tego problemu.

Podjęta zostanie też próba odpowiedzi na pytanie w jakim stopniu geneza grodu w Pułtuskę wiąże się z okresem wczesnopiastowskim. Celem tym służyć będzie analiza dendrochronologiczna prób drewna z zachowanych elementów zabudowy grodu oraz analiza pozyskanych materiałów.

Na pograniczu mazowiecko-pruskim planowane jest rozpoznanie dwóch, nigdy nie badanych, dobrze zachowanych grodzisk pogranicza: Księżego Dworu i Nowego Dworu. Niezbędne jest tu odsłonięcie konstrukcji wałów oraz określenie obecności (braku) zabudowy (wykopy na majdanach grodzisk). Planowane są też studia nad siecią drożną poszukiwania dróg i pomostów biegnących przez bagna pogranicza.

Rejon Podlasia należy do najśląbiej rozpoznanych archeologicznie. Ocena, które spośród większości istniejących obiektów wiązać można z okresem przedpaństwowym, które zaś z czasami pierwszych Piastów jest *de facto*

niemożliwa. Program zakłada przeprowadzenie terenowych prac badawczych połączonych z prospekcjami powierzchniowymi oraz równoległe opracowywanie pozyskiwanych zasobów źródeł. Na tej podstawie podjęta zostanie próba odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu, po dominacji w okresie przedpaństwowym wschodnich wpływów kulturowych, mamy tu do czynienia z elementami kultury materialnej państwa gnieźnieńskiego, oraz jaka była dynamika tych przemian w czasie; podjęta zostanie też próba określenia charakteru kontaktów i wzajemnego oddziaływania osadnictwa mazowiecko-ruskiego w międzyrzeczu Wisły i Bugu (powyżej linii Wieprze i Tyśmienicy). Cele te będą realizowane m.in. poprzez krytyczne studia analityczne materiałów źródłowych (głównie dotąd nieopracowanych) pochodzących z badań archeologicznych.

Drugi proponowany kierunek badań dotyczy grodów północno-wschodniej rubieży państwa pierwszych Piastów. Badaniami sondażowymi objęte zostaną domniemane grodziska ze schyłku doby plemiennej i początku doby piastowskiej położone na Białostocczyźnie. Obiekty te (m. in. Krasna Wieś, gmina Boćki, Paszkowszczyzna, gmina Orla, Rogawka, gmina Siemiatycze, Klukowicze gmina Nurzec, czy Zbucz gmina Czyże) usytuowane na południe od Narwi, wraz z przyległymi doń osadami stanowią zwarty kompleks osadniczy o nierozstrzygniętej przynależności państwowej i kulturowej (piastowskiej?, ruskiej?). Część spośród nich związana jest ze szlakiem handlowym idącym z Rusi w kierunku Mazowsza. Celem prac będzie pozyskanie próbek drewna do datowania obiektów (głównie metodą dendrochronologii), a poprzez analizę wydobytych w trakcie prac sondażowych materiałów źródłowych - wydzielenie obiektów, które można łączyć z państwem pierwszych Piastów.

W przypadku Ziemi Chełmińskiej planuje się wieloaspektową weryfikację zespołu osadniczego w Kałdusie utożsamianego przez niektórych z chełmińskim *sedes regni principales* - poprzez opracowanie części źródeł już istniejących, oraz przeprowadzenie prac sondażowych, które pomogą uściślić zagadnienie chronologii. Przewidywane prace weryfikacyjne materiałów z kolekcji muzealnych i uniwersyteckich służyć będą wydzieleniu dalszych obiektów o metryce wczesnopiastowskiej z ziemi chełmińskiej. Wreszcie nieodzowne jest przeprowadzenie prac weryfikacyjnych, których efektem winno być pozyskanie trwałych podstaw do studiów nad organizacją państwa wczesnopiastowskiego w dorzeczu dolnej Wisły (Ziemia Lubawska, Pomezania, Ziemia Dobrzyńska). Celem tym służyć ma krytyczna weryfikacja pozyskanego już zasobu źródeł, jak i podjęcie weryfikacyjno-sondażowych na wybranych obiektach, w przypadku, jeżeli ocena na podstawie pozyskanego już zasobu źródeł będzie niejednoznaczna.

Istotne miejsce w Programie zajmują tereny Małopolski wschodniej (Sandomierszczyzna, Przemyskie). W przypadku Sandomierszczyzny kluczowym zagadnieniem pozostaje określenie genezy i funkcji głównych ośrodków tej ziemi (Zawichost, Opatów), na tle „polańskiej” genezy Sandomierza. Do nierozpoznanych archeologicznie należy Opatów - trzeci czołowy ośrodek Sandomierszczyzny. Pozyskane dotąd materiały wskazują na XII-wieczną genezę miasta, co stoi w sprzeczności z formułowanymi w literaturze przedmiotu hipotezami dopuszczają-

cymi jego stosunkowo wczesną metrykę (np. rejon Żmigrodu - domniemane grodzisko doby wczesnopiastowskiej). Planowane badania (sondażowe, wiercenia, geofizyczne) służyć mają pozyskaniu materiałów źródłowych dla datowania początków tego ośrodka m. in. poprzez pobranie prób drewna dla datowania metodami nauk współdziałających. Rezultatem tych przedsięwzięć winno być sformułowanie diagnozy odnośnie początków ośrodka, w tym jego relacji do Sandomierza i Zawichostu. Planowane są też prace sondażowo - weryfikacyjne na wybranych obiektach Sandomierszczyzny, co do których zachodzi przypuszczenie, iż są to grody o metryce X-XI w. Wchodzą tu w grę zwłaszcza takie obiekty jak: Kaczyce (osada z okresu wczesnopiastowskiego) oraz Słupia Nadbrzeźna, Samborzec i Dacharzew - domniemane grodziska okresu wczesnopiastowskiego.

Zainicjowane zostały badania rozpoznawcze w Zawichoście - traktowanym jako strategiczny i kościelny ośrodek państwa gnieźnieńskiego na pograniczu polsko-ruskim, w kontekście genezy tego ośrodka. W szczególności dotyczy to relikwów architektury romańskiej zainwentaryzowanej metodami geofizycznymi w centralnej części Wzgórza. Planuje się też pobranie prób C14 i drewna celem uściślenia chronologii grodziska w Podgórzu. Dane służyć będą weryfikacji wyników prospekcji geofizycznych.

Podstawowe znaczenie dla dziejów ziem południowo-wschodniej Polski ma uściślenie genezy Przemyśla. Proponowane jest rozstrzygnięcie dwóch kwestii o kluczowym znaczeniu:

- 1) zweryfikowanie drogą prac sondażowych hipotezy, iż tzw. gródek na Wzgórzu Trzech Krzyży jest poprzednikiem grodu na Wzgórzu Zamkowym. Cel ten zamierza się osiągnąć poprzez wykonanie sondaży przez domniemany wał grodziska i analizy materiałów źródłowych; o ile są tam zachowane konstrukcje drewniane, nastąpi pobranie prób do datowania dendrochronologicznego;
- 2) wyjaśnienie (za pomocą wierceń otworów) struktury wewnętrznej tzw. kopca tatarskiego w Przemyśle, łączonego z grupą tzw. wielkich kurhanów typu krakusowickiego.

Planowane są też prace studyjne nad zasobami źródeł już istniejących. W przypadku Czermna nad Huczwą, projektowane są analizy weryfikacyjne dotyczące chronologii grodziska i towarzyszącego mu zespołu osadniczego. Zostaną pobrane próbki do badań dendrochronologicznych.

Odmienne kwestie związane są z badaniami obiektów ziemi krakowskiej. Dotyczy to w pierwszym rzędzie Wawelu - czołowego pomnika dziejów Polski. Obiegowa wiedza na temat jego początków w znacznym stopniu uległa dezaktualizacji. Bez przeprowadzenia badań wałów obronnych wczesnośredniowiecznego Wawelu, rozpoznania ich konstrukcji oraz dokładnego datowania nie da się rozstrzygnąć podstawowych kwestii wiążących się z powstaniem grodu wawelskiego i chronologią wydarzeń w X i XI w. w Małopolsce. W ramach Programu planowane jest opracowanie istniejących źródeł ze starszych i nowszych badań.

Dyskusyjny, zarazem nierozstrzygnięty jest problem tzw. horyzontu wiślańskiego. Badania wykopaliskowe niebadanych dotąd części umocnień grodziska w

Stradowie i dalsze opracowania źródeł mają przynieść odpowiedź na podstawowe pytanie związane z tym miejscem obronnym: kiedy powstało i jak potoczyły się losy tego obiektu po przyłączeniu Małopolski do Państwa Piastów.

Kolejna grupa zagaźnień dotyczy osadnictwa grodowego Kotliny Sądeckiej. Z dostępnych źródeł nie wynika jednoznacznie, jak przebiegały dzieje starszych ośrodków w kluczowym momencie dziejów: w X i XI w. Nie wiemy np. czy gród plemienny w Naszacowicach przestaje funkcjonować w X w., czy istnieje nadal w okresie piastowskiego panowania w Małopolsce. Jedynie nowe badania, a przede wszystkim pozyskanie materiału do badań dendrochronologicznych może przynieść rozwiązanie tego problemu. Projekt zakłada rozpoznanie wykopaliskowe rejonu wału głównego grodziska w Naszacowicach oraz opracowanie i wydatowanie uzyskanego materiału.

Kontrowersyjne opinie dotyczą też Wiślicy - jednego z bardziej znanych ośrodków państwa pierwszych Piastów. Zachodzi konieczność ustosunkowania się do kwestii początków chrześcijaństwa, wczesnej architektury monumentalnej (gród, *palatium*, rotundy, kościół św. Mikołaja), chronologii i funkcji kontrowersyjnych odkryć: *vide* tzw. misa chrzcielna i innych. Pakiet prac weryfikacyjnych, obejmuje zarówno zasoby źródeł istniejących oraz sondáže archeologiczne na grodzisku dla wyjaśnienia spornych kwestii datowania i funkcji.

W przypadku Śląska przedmiotem Programu są reprezentatywne ośrodki administracji lokalnej - grody kasztelańskie: Bytom Odrzański, Głogów i Opole.

Badania archeologiczne w Bytomie Odrzańskim dostarczyć mają źródeł dla ostatecznego sformułowania wniosków na temat lokalizacji na jego terenie ośrodka sakralnego. Planuje się też stworzenie bazy danych na temat zrealizowanych dotąd prac wykopaliskowych na terenie grodu na Wyspie Tumskiej w Głogowie. Chodzi zarówno o funkcje militarne jak i administracyjne. Dla poznania Opola - najważniejszego ośrodka obronnego Polski na Górnym Śląsku, głównym zadaniem jest przygotowanie dokumentacji graficznej dotyczącej grodu na Ostrówku, co może być wstępem dla przygotowania publikacji na temat jego dziejów i kultury.

W projekcie uwzględnione są pozyskane w trakcie badań milenijnych źródła dotyczące Wrocławia - traktowanego jako jedna z siedzib biskupstwa erygowanego na Zjeździe Gnieźnieńskim. Planowane zadania mieć mogą istotne znaczenie dla określenia socjo-topografii zespołu grodowego, ponieważ zgromadzone materiały pochodzą zarówno z terenu *castrum minus* jak i *castrum maius* - gdzie mieściła się siedziba biskupia. Szczególne znaczenie mają w tym zakresie prace wykopaliskowe prowadzone przez Instytut Historii i Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk w latach 1949-1963. Wyniki tych prac wymagają pełnego opracowania i publikacji. Planowane jest stworzenie bazy danych tych źródeł, prace dokumentacyjne oraz wstępna analiza typologiczno-funkcjonalna.

Na Pomorzu programem badawczym zostaną objęte 3 ośrodki: Kołobrzeg, Szczecin i Wolin.

Kołobrzeg został siedzibą jednego z 3 biskupstw erygowanych na Zjeździe Gnieźnieńskim. Niezbędne jest przeprowadzenie prac weryfikacyjnych, m.in. pozyskanie prób drewna do datowania dendrochronologicznego obiektów. Chodzi

zatem o reinterpretację dawnych odkryć (z badań Instytutu Historii i Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk), dotyczących dziejów tego ośrodka w okresie powstawania państwa.

Niektóre przekazy wskazują, iż Szczecin pełnił funkcję głównego ośrodka państwa pierwszych Piastów u ujścia Odry, strzegącego wyjścia na Bałtyk (przeciwstawianego Wolinowi). Podstawowe znaczenie ma więc rozpoznanie funkcji i metryki tamtejszego portu lokalizowanego na terenie Podzamcza. Niezbędne w tym kontekście jest dokończenie prac archeologicznych, które doprowadziły do odkrycia umocnień na brzeża z XII w. Chodzi zatem o identyfikację i zbadanie obiektów starszych - z XI i X w. oraz analizy specjalistyczne materiałów. Prace te ułatwić mogą odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu władcy polańscy w końcu X i XI w. stworzyli, poprzez Szczecin, możliwość penetracji na zachód, na terytoria Wielec.

Wolin to największe emporium w X - XI w. na słowiańskim wybrzeżu Bałtyku. Z wielkich badań lat ubiegłych opracowana została tylko niewielka część źródeł. Planowane opracowania źródłowe dotyczą importów skandynawskich oraz wytwórczości bursztyniarskiej - podstawy miejscowego eksportu we wczesnym średniowieczu. Realizacja tych zamierzeń pozwoli wyjaśnić przesłanki rozwoju gospodarczego Wolina w IX-XI w. oraz ujawni jego rolę w powiązaniu z krajami skandynawskimi. Podjęta będzie próba ustalenia źródeł konfliktu mieszkańców tego miasta z władcami polskimi w 2 połowie X i w początkach XI w. Opracowania źródłowe stanowiąc będą materiał dla całościowej monografii tego ośrodka.

Zwieńczeniem problematyki badawczej tematu I w aspektach historycznym i przyrodniczym są kolejne dwa zadania. Krytyczna analiza źródeł dotyczących Zjazdu Gnieźnieńskiego, porównanie tego wydarzenia z innymi, zbliżonymi w czasie zjazdami władców w Europie i próba oceny historycznego znaczenia Zjazdu - to węzłowe zagadnienia proponowanych studiów mediewistycznych poświęconych Zjazdowi roku 1000. Efektem ich realizacji będzie przygotowanie odpowiedniej monografii.

Zjazd gnieźnieński odbywał się w określonej przestrzeni środowiska naturalnego. W jakim stopniu krajobraz Wielkopolski roku 1000 postrzegany przez uczestników Zjazdu był podobny do naszych doświadczeń, w jakim odmienny - wyjaśnić mogą planowane badania paleo-ekologiczne i geologiczne, przy wykorzystaniu bio-indukcyjnej wymowy mikroskopowych i makroskopowych fosyliów roślinnych. Efektem realizacji zadania będzie opracowanie specjalistyczne obejmujące charakterystykę środowiska przyrodniczego Wielkopolski w okresie pierwszych Piastów oraz przemiany środowiska naturalnego, jakie nastąpiły w środkowej Europie od okresu rzymskiego po średniowiecze.

II. Chrystianizacja Polski: tło i tradycja

Celem realizacji tematu (koordynator: P. Urbańczyk) jest zbadanie wybranych elementów z dziejów chrześcijaństwa w Polsce.

Badaczy początków Polski od dawna nurtują pytania dotyczące mechanizmów i uwarunkowań przemian, które doprowadziły do włączenia państwa Polan w obręb

wspólnoty chrześcijańskiej. W obiegowej wiedzy dominuje obraz wyidealizowany, podkreślający jednokierunkowość przemian, w których pasywne pogaństwo skazane jest na przegraną z aktywnym chrześcijaństwem.

Wiele wskazuje jednak, że schyłkowe pogaństwo w różnych krajach Europy wykazywało dużą dynamikę i ekspansywność, utrzymując wysoką pozycję i atrakcyjność jako prawdziwa alternatywa ideologiczna. Misjonarstwu chrześcijańskiemu przeciwstawiła się faza ekspansji ideowej późnego pogaństwa. Zadanie „Odyn a Chrystus: schyłkowe pogaństwo wobec chrześcijaństwa w Europie wczesnego średniowiecza” ma na celu uchwycenie przejawów tego konfliktu i rywalizacji wśród Słowian, Germanów i niektórych ludów celtyckich. Poszerzenie tła porównawczego pozwoli głębiej wnikać w motywacje i okoliczności konwersji w decydującej fazie (IX-X w.) chrystianizacji Europy, która objęła także Polskę.

Wiek X miał decydujące znaczenie dla uformowania się Europy poprzez przyjęcie chrześcijaństwa przez szereg państw Europy Środkowej, Ruś Kijowską i państwa skandynawskie. Zjazd naukowy poświęcony procesom chrystianizacji, planowany wiosną 1997 r. ukazać ma szerokie tło sytuacji, w której nastąpiła radykalna zmiana ideologiczna oraz umocnienie nowych organizmów państwowych i ukształtowanie kręgu cywilizacyjnego Europy, obejmującego również Polskę.

Wiele studiów realizowanych w krajach europejskich ukazuje nową perspektywę i konieczność nowego ujęcia tych przemian w perspektywie interdyscyplinarnej (historia, archeologia, językoznawstwo, historia sztuki, historia liturgii itd.). Konferencja „Misje chrystianizacyjne i państwa „nowego chrześcijaństwa” około roku 1000 - decydujący etap formowania się Europy Środkowej” z udziałem aktywnych uczestników tych badań, zrealizowana w Lublinie jesienią 1997 r., pozwoliła na wszechstronną wymianę doświadczeń i prezentację aktualnego stanu wiedzy, co stanowić będzie podstawę odpowiedniej publikacji.

Kolejne zadanie dotyczy rozprzestrzenienia się patrociniów św. Wojciecha w okresie XI-XX w. Jego realizacja w aspekcie diachronicznym zilustruje wpływ czynników politycznych na popularność kultu tego świętego. Rozprzestrzenienie jego kultu poza Polskę było jednym z ważnych przejawów idei jedności kultury europejskiej i rezultatem promieniowania polskiej kultury narodowej i religijnej na kontynencie.

Zadanie to wymagające ekstensywnych kwerend archiwalnych będzie wykonywane przez zespół historyków realizujących badania regionalne. Plonem będzie publikacja zawierająca syntetyczne ujęcie tego ważnego dla dziejów Polski zagadnienia.

Śmierć biskupa Wojciecha-Adalberta podczas wyprawy misyjnej do Bałtów w 997 r. i rozwijający się następnie jego kult, wprowadziły tę postać na stałe do naszej tradycji narodowej. Św. Wojciech jest obecny w kulturze polskiej od X w., co najdobitniej ilustrują różne sfery wytwórczości artystycznej. Był też łączony z najbardziej elementarnymi sferami życia codziennego. To ostatnie zjawisko wystąpiło najsilniej w kulturze chłopskiej, która przez wieki charakteryzowała się brakiem ostrego rozróżnienia wiary i kultu religijnego od pozostałych sfer życia.

W ramach projektu podjęte zostaną badania nad charakterem i formami

obecności tej postaci w polskiej kulturze wiejskiej od XIX w. po czasy współczesne, uwzględniając różne dziedziny kultury społeczności wiejskich ziem polskich. Badania obejmą zarówno kwerendy istniejących zasobów źródłowych (zbiory materiałów etnograficznych z XIX i XX w.), jak też ekstensywne prace terenowe prowadzone dla potrzeb tego zadania.

Rezultaty tych działań zostaną podsumowane ogólnopolską konferencją i tomem opracowań zbiorowych.

Uwagi końcowe

Realizacyjna faza projektu rozpoczęła się późną jesienią 1996 r. Na razie objęła prace przygotowawcze i studyjne, związane z istniejącymi zasobami źródeł oraz wstępne prospekcje terenowe. *Gros* prac badawczych zaplanowano i zrealizowano w sezonie 1997 r. Zadań jest wiele. Niewykluczone, iż odnotujemy niespodzianki, których nie przewidywali autorzy projektu. Podkreślenia są warte wszakże dwa aspekty omawianych badań: po pierwsze - jest to od czasów badań milenijnych najpoważniejsza impreza badawcza, o wyjątkowo znaczącym ciężarze gatunkowym. Po drugie - jest to przedsięwzięcie zbiorowe, w którym po raz pierwszy od wielu lat wokół wspólnego celu udało się skupić tak wielu badawczy, reprezentujących różne generacje, ośrodki i instytucje naukowe.